

Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo,
ur. Nikolina Radić Štivić i Luka Bekić,
Rijeka: Grad Rijeka / Hrvatski restauratorski zavod, 2009., 395 str.

Dvojezična (hrvatski i engleski) znanstvena monografija *Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo* druga je knjiga iz edicije koju je Grad Rijeka inicirao s namjerom da predstavi riječku kulturno-povijesnu baštinu i njezine arheološke lokalitete. U suradnji s Hrvatskim restauratorskim zavodom provedeno je prvo sustavno arheološko istraživanje nalazišta Rijeka – principij na Trgu Jurja Klovića. Djelatnici Odjela za kopnenu arheologiju proveli su terenska istraživanja koja su trajala od lipnja do kolovoza 2007. godine, dok se narednih godinu dana provodila znanstvena i stručna obrada nalaza i dokumentacije. Zahvaljujući uspješnoj suradnji Grada Rijeke i arheologa HRZ-a na vidjelo su izašli brojni nalazi koji rasvjetljuju bogato povijesno nasljeđe Rijeke, naročito povijest iznimno vrijednog kasnoantičkog rimskog principija iz 3. stoljeća. Luka Bekić, Josip Višnjić, Tihomir Percan, Andrej Janeš, Ana Štilinović, Tajana Trbojević Vukičević, Ranko Starac i Robert Čimin predstavili su u ovoj publikaciji rezultate svojih radova na projektu Principija.

U “Uvodu” (17-24) Luka Bekić govori o metodologiji i tijeku istraživanja. Autor napominje da se je tek nakon čišćenja goleme količine građevinskog otpada i drugog smeća moglo evidentirati i istražiti više od 130 stratigrafskih jedinica na području devet sektora na koje je cijeli prostor bio podijeljen.

Slijedi poglavlje pod naslovom “Antički povijesni okvir” (25-34) u kojemu Josip Višnjić donosi povijesni pregled antičke Tarsatike. Arheološki nalazi predmeta iz razdoblja između 4. i 1. st. pr. Kr. svjedoče o postojanju trgovačkog emporija na području Staroga grada. Naselje u 1. st. dobiva status municipija, a ključnu funkciju, zbog svog iznimno važnog položaja na prometnici koja je povezivala Dalmaciju i Akvileju, Tarsatika dobiva u 3. stoljeću. S obzirom na pronađene numizmatičke nalaze, arheolozi gradnju tarsatičkog principija datiraju u vrijeme vladavine cara Galijena (253. – 268.) ili njegovih izravnih nasljednika. Kada je u 4. st. obnovljen stariji obrambeni sustav *Claustra Alpium Iuliarum* koji se protezao od Tarsatike do Nauporta, dobila je Tarsatika vrlo važnu funkciju kao središte vojnoupravnog područja sa zadatkom organiziranja vojnih postrojbi na ugroženim položajima. Pronađeni paljevinski tragovi sugeriraju nasilno rušenje principija krajem 4. ili početkom 5. st.

“Antička arhitektura” (35-68) rad je istog autora u kojemu je pokušao približno rekonstruirati izgled zgrade vojnog zapovjedništva. Na istraže-

noj površini od 488 m², što čini otprilike jednu četvrtinu ukupne površine kompleksa, utvrđeno je postojanje otvorenog dvorišta koje je, kao i u drugim istraženim principijima Carstva, zauzimalo središnji dio kompleksa. Istražene su četiri pomoćne prostorije smještene uz zapadni perimetralni zid, dok je na sjevernoj strani dvorište bilo omeđeno bazilikom koja se prostirala cijelom njegovom širinom. Zahvaljujući nalazima antičke arhitekture izrađena je idejna rekonstrukcija tlocrta tarsatičkog principija. Kompleks je imao oblik kvadrata dimenzija 45x45 m, što ga u usporedbi s drugim principijima svrstava u grupu principija prosječnih dimenzija. Njegova se izgradnja datira približno u vrijeme sredine 3. st., kada Tarsatika već funkcionira kao razvijeni rimski municipij i očigledno je dio većeg građevinskog zahvata koji predstavlja drugu fazu urbanizacije antičkog grada.

Tihomir Percan u poglavlju “Antička fina keramika” (69-98) donosi pregled i opis fine antičke keramike s prostora riječkog principija. Pronađeni keramički nalazi pokazuju da su u uporabi bili prisutni raznovrsni oblici poput čaša, zdjela, tanjura i uljanica. Finoj antičkoj keramici pripadaju ulomci *terrae sigillatae*, imitacije *terrae sigillatae*, kao i ulomci *terrae nigrae*. Najveći dio proizvoda pripisuje se serijskoj proizvodnji afričke provenijencije, čije je glavno središte bilo u današnjem Tunisu. Naročito su važni ulomci posuđa koji su pečatno ukrašavani jer nam takvi sačuvani primjerci predstavljaju datacijski oslonac. Među finim keramičkim nalazima autor posebno ističe ulomak reljefno ukrašene keramike s antropomorfnim prikazom i natpisom iz 4. stoljeća. Najveći dio materijala potječe iz razdoblja 3. i 4. st., što svjedoči o intenzivnom životu na prostoru vojnog zapovjedništva do kraja 4. st. te ukazuje na njegovo napuštanje tijekom 5. stoljeća.

U poglavlju “Gruba antička keramika” (99-120) Luka Bekić opisuje antičku keramiku od nepročišćene gline, uglavnom crne ili tamnosmeđe boje, koja većim dijelom pripada kasnoantičkom razdoblju. Najzastupljeniji unutar ove skupine su lonci i tanjuri među kojima, na temelju pripadnosti istoj radionici, autor izdvaja takozvani “tip principij” grubih keramičkih nalaza, a koji sačinjava tri četvrtine svih nalaza grube keramike riječkog principija. Utvrđeno je da su keramički nalazi “tipa principij” izrađivani u velikim količinama za potrebe vojske koja je bila smještena u taboru. Iako se većina nalaza datira u kraj 3. te početak i sredinu 4. st., pojedini primjerci pripadaju razdoblju 5. i 6. st., što upućuje na privremeni boravak ljudi na području porušenog kompleksa u tim stoljećima.

U radu Josipa Višnjica “Amfore” (121-152) obrađeni su podaci o amforama koje čine velik postotak antičkih keramičkih nalaza pronađenih unutar

tarsatičkog principija. Najveći dio ulomaka pronađen je na prostoru otvorenog dvorišta principija. Autor prema podrijetlu razlikuje dvije veće skupine amfora. To su afričke amfore kojima pripada 77,78% i hispanske amfore kojima pripada 15,56% ulomaka. Ostale amfore dolaze s područja Italije i Bliskog istoka, ali je njihov broj u usporedbi s navedenim skupinama gotovo zanemariv. Podatak da se velik broj tipološki odredivih amfora koristio za čuvanje i prenošenje prehrambenih proizvoda potvrđuje pretpostavku da je na prostoru principija postojalo skladište za hranu namijenjenu vojnicima.

Josip Višnjić u sljedećem poglavlju ("Antički metalni nalazi", 153-182) predstavlja rezultate istraživanja koji pokazuju da je uz keramičke pronađen i znatan broj metalnih antičkih nalaza. Najveći dio njih izrađen je od bronce, a manji od željeza. Svi su metalni predmeti razvrstani prema svojoj funkciji. Među osobnom opremom vojnika najzastupljenije su fibule. One osim praktične funkcije često imaju i dekorativnu namjenu. S obzirom na česte promjene oblika tijekom vremena, fibule imaju značajnu datacijsku vrijednost. Uz osobnu opremu vojnika, pronađeni su i dijelovi konjske opreme koji potvrđuju postojanje rimskog konjaništva u riječkom principiju. Od nakita su pronađeni trakasta narukvica, prsten i vrh ukrasne igle, svi izrađeni od bronce. U metalne predmete za svakodnevnu uporabu spadaju stilusi ili pisaljke, a svjedoče o postojanju ureda koji su se nalazili u stražnjem dijelu principija. Među ostalim nalazima ove skupine ističe se stilizirana brončana glava bika te brončani lovorov list, koji se kao sastavni dio pretpostavljenog lovorovog vijenca povezuje s carskim kultom unutar principija. Manji se broj predmeta svrstava u skupinu oružja, a nedostatak tih predmeta autor povezuje s činjenicom da je kompleks nasilno uništen te je oružje sa sobom odnijela vojska u povlačenju.

"Antički numizmatički nalazi" (183-226) rad je Luke Bekića u kojemu opisuje antičke numizmatičke nalaze koji su zastupljeni u prilično velikom broju u odnosu na ostale antičke nalaze, a veći je dio novca pronađen u slojevima koji su dobro datirani. Antički nalazi novca imaju vrlo važnu ulogu u određivanju stratigrafije nalazišta kao i razumijevanju šireg konteksta života u tadašnjoj Tarsatici. Autor se posebno osvrnuo na nekoliko zanimljivih primjeraka novca. Riječ je o tri primjerka koji su posmrtni kovovi posvećeni caru Klaudiju II. Gotskom, a potječu iz Galije. Analizom numizmatičkih nalaza koji se u većem broju počinju javljati u drugoj polovici 3. st. moguće je ustanoviti da je principij građen u doba cara Galijena, a uništen i napušten za vrijeme Teodozija I. ili njegovih nasljednika Arkadija ili Honorija. Naime, nijedan pronađeni numizmatički primjerak unutar Tarsatike ne potječe iz razdoblja od 5. st. nadalje.

Poglavlje “Antički stakleni nalazi” (227-244) Andreja Janeša obrađuje staklene posude i predmete od stakla koji su predstavljali dio luksuznijeg kućnog posuda u kojem su se posluživali, konzumirali i konzervirali tekućine, začini i mirisi. Stakleni su predmeti na područje Tarsatike stizali najvećim dijelom iz Akvileje. Najbrojniji su nalazi staklenih čaša, od kojih se ističu ulomci s apliciranim obojenim staklenim kapljama na stijenkama. Uz čaše, koje su najzastupljenije među pronađenim staklenim materijalom, pronađeni su i ulomci staklenih boca, tanjura, zdjela i narukvica. S obzirom na to da najveći dio staklenih nalaza pripada posudu za piće, autor smatra da ti predmeti govore o visokom standardu života u kasnoantičkoj Tarsatici.

Slijedi rad Josipa Višnjica pod naslovom “Ostali antički pokretni nalazi” (245-260) u kojemu je opisao sve predmete koji ne pripadaju nijednoj dosada opisanoj antičkoj skupini nalaza. Riječ je o koštanim predmetima, pečatima s tegula, kamenim predmetima i ulomcima kamene arhitektonske dekoracije. Pronađeni su koštani češalj, brojni kameni brusovi i jedan veći uteg.

Ana Štilinović i Tajana Trbojević Vukičević sa Zavoda za anatomiju, histologiju i embriologiju Veterinarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u poglavlju “Arheozoološka analiza” (261-272) posvetile su se analizi koja je obuhvatila životinjske ostatke iz slojeva koji su povezani s kasnoantičkim razdobljem. U razmatranje su uključeni fragmenti kostiju, zuba i rogova životinja. Autorice su broj identificiranih uzoraka pojedinih skupina životinja prikazale u tablici, a njihov postotni udio u grafikonu. Analizom je utvrđeno da su najbrojniji skeletni ostaci malih preživača, koza i ovaca, dok manji dio identificiranih elemenata otpada na ostale sisavce poput svinja, goveda, konja, te na ptice. Uz ostalo, pronađeni su i ostaci školjaka i morskih puževa. Brojnost ovih nalaza ukazuje na mogućnost postojanja blagovaonice na prostoru principija.

Ranko Starac, kustos Arheološkog odjela Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci, u radu pod naslovom “Liburnijski limes. Arheološko-konzervatorski radovi na lokalitetima Vranjeno i Za Presiku” (273-288) prikazao je povijest dosadašnjih arheoloških istraživanja te radova na zaštiti i prezentaciji ostataka sustava bedemskih zidova i nadzornih tornjeva liburnijskog limesa. Istraživanja su započela 1961. sustavnim dokumentiranjem te iskopavanjem na ostacima dionice limesa na području Rijeke i njezina zaleda. Danas na spomenutom prostoru postoje tri djelomice istražene dionice bedemskih zatvarača različitih arhitektonskih karakteristika. Riječ je o dionicama na području zaleda Studene, odnosno Ravnog, te u dolini

Za Presiku. Radove od 2003. godine vodi autor ovog poglavlja, a financiraju ih Društvo za povjesnicu Klane i Općina Klana.

U poglavlju “Povijesni pregled Rijeke od srednjeg vijeka do danas” (289-298) Roberta Čimina donosi se povijesni pregled grada Rijeke koji autor započinje razdobljem od vremena kasne antike, kada se na ovom prostoru dogodio prekid aktivnog života, do trenutka kada je Rijeka mirovnim ugovorom u Parizu službeno vraćena Hrvatskoj. Autor iznosi tek osnovne podatke i spominje događaje koji su utjecali na razvojni put grada tijekom navedenog razdoblja.

Josip Višnjić u tekstu “Ostaci srednjovjekovne i novovjekovne arhitekture na trgu Jurja Klovića” (299-308) piše o ostacima arhitekture iz razdoblja od 15. st. do prve polovice 20. st. koji su pronađeni tijekom iskopavanja. Na temelju sitnog arheološkog materijala autor arhitektonske ostatke dijeli u dvije veće cjeline. Prvu skupinu čine nalazi koji se mogu datirati u 15. st., a drugu oni koji se datiraju u razdoblje od druge polovice 18. st. do prve polovice 20. stoljeća. Materijalni ostaci na istraženom prostoru cijele stare gradske jezgre ukazuju na intenziviranje gradnje tijekom 18. st., što je u skladu s razvojem grada i porastom broja stanovnika, a dio nalaza govori o nastavku izgradnje i u 19. stoljeću.

Slijedi poglavlje Luke Bekića “Numizmatički nalazi kasnog srednjeg vijeka, novog vijeka i modernog doba” (309-332) u kojem autor opisuje novac iz razdoblja od 15. do 20. st. pronađen na principiju. Ovi nalazi ponajprije rasvjetljavaju osnovni povijesni kontekst naseljavanja antičke Tarsatike, odnosno današnje Rijeke, te čine temelj za razumijevanje stratigrafije nalazišta. Količina novca pronađenog u Principiju po razdobljima prikazana je u grafikonu, a opis novca donosi se u katalogu.

U zadnjem poglavlju knjige pod naslovom “Kasnosrednjovjekovni, novovjekovni i moderni keramički nalazi” (333-376) autora Roberta Čimina predstavljene su tipološko-tehnološke karakteristike keramičkih nalaza unutar određenog kronološkog okvira. Među njima se izdvajaju dvije grupe keramičkih posuda. Prvu čine većinom talijanski importi od 15. do 17. st., a drugu novija lokalna i importirana keramika iz razdoblja od 17. do 20. stoljeća. Pronađeni su razni tipovi i oblici posuda koji pripadaju renesansnoj i kasnoj graviranoj keramici te majolici strogog stila kao renesansnoj i kasnoj majolici. Ovi nalazi keramike najčešće se vezuju uz venetsko ili središnjetalijansko područje. U kasnijim razdobljima, od 18. do 20. st., javljaju se novi keramički ulomci pocakljenog posuda izrađeni u tradiciji nekadašnje majolike te nalazi engleske keramike poznate pod nazivom *transferware*.

Na kraju Luka Bekić u “Zaključku” (377-384) ističe da je ovim istraživanjima pružena mogućnost za prvu prezentaciju principija u Hrvatskoj, kao i mogućnost sagledavanja riječkog principija u kontekstu europskih saznanja o karakteru i izgledu ovakve vrste objekata. Nakon zaključka slijedi “Popis literature”.

Knjiga sadrži sedamnaest radova, uključujući uvod i zaključak, u kojima su sustavno predstavljene pokretni i nepokretni arheološki nalazi s tarsatičkog principija, te povijesni pregledi Rijeke u pojedinim razdobljima. Radovi u kojima su prikazani pokretni arheološki nalazi popraćeni su katalozima u kojima je arheološki materijal razvrstan po funkciji i detaljno opisan, s mjerama i okolnostima nalaza. Knjiga je također bogato opremljena fotografijama nalaza.

Knjiga je izdana u Rijeci 2009. godine, a izdavač je Grad Rijeka u suradnji s Hrvatskim restauratorskim zavodom. Recenzenti su prof. dr. Marin Zaninović i prof. dr. Mitja Guštin, a urednici Nikolina Radić Štivić i mr. sc. Luka Bekić.

Marina Zgrablić

Anton Gnirs,

Arheološki tekstovi, Istra kroz stoljeća, kolo XIII., 70. knjiga,

Pula: Čakavski sabor, 2009., 260 str.

Arheološki tekstovi Antona Gnirsa neizmjereno je zanimljiva knjiga ne samo stručnjacima, nego i svim ostalim čitateljima prvenstveno zbog aktualnosti sadržaja izabranih arheoloških članaka. Uz zanimljiv predgovor i pogovor, jezgru knjige čini trinaest izabranih Gnirsovih tekstova prevedenih s njemačkog jezika. Knjigu je odabirom tekstova priredio Robert Matijašić, uredila Klara Buršić-Matijašić, dok se kao suradnice na projektu potpisuju Vesna Girardi Jurkić i Kristina Džin. Prevoditeljica je Nikolina Matetić Pelikan, a uz Čakavski sabor suizdavači su Arheološki muzej Istre i Društvo za povijest i kulturni razvitak Istre iz Pule.

Početkom dvadesetog stoljeća velika gospodarska i graditeljska ekspanzija u Puli i na Brijunima omogućila je konzervatoru Antonu Gnirsu mogućnost istraživanja slojevitosti istarske prošlosti. Rezultat tog gotovo dva desetljeća